

Вукашин Д. ДЕДОВИЋ*

ОШ „Светозар Марковић“, Краљево

ОСЛОБОЂЕЊЕ ПЛАВА, ГУСИЊА И РОЖАЈА 1912. ГОДИНЕ

Апстракт: У раду је реч о борбама за ослобођење Плава, Гусиња и Рожаја 1912. године. Иако су ови догађаји спадали у значајније догађаје у току Првог балканског рата, они научно нису довољно расветљени. У досадашњој историографији обрађени су у фрагментима и узгредно кроз учешће Црне Горе у Првом балканском рату или кроз операције Источног одреда црногорске војске у овом рату. У коришћеној историографији нашли смо много података и анализа догађаја на основу којих смо објаснили заинтересованост Црне Горе да заштити и ослободи православно становништво у овој пограничној области и за њено територијално ширење у жељеном правцу. Указали смо на оквире и могућности деловања једне мале, али номинално независне балканске државе у решавању проблема који су имали међународни карактер. Датуми у главном тексту су наведени по новом календару, а у напоменама као у коришћеним изворима.

Кључне речи: Црна Гора, Плав, Гусиње, Рожаје, Источни одред, Јанко Вукотић, Горњовасојевићка бригада, Доњовасојевићка бригада, српско становништво.

Одлукама Берлинског конгреса Црна Гора је добила градове: Никшић, Колашин, Подгорицу, Служ, Жабљак, Бар, Плав и Гусиње (Ражнатовић 1973б: 332). Иако је Османско царство прихватило одлуке Берлинског конгреса и признало фактичку независност Црне Горе, убрзо је постало јасно да се оно неће тако лако одрећи територија које је до тада држало под својом контролом. Уз подршку Аустроугарске Османско царство је на сваки начин ометало реализацију међународних обавеза и нормализацију односа на граници. Намери Порте да онемогући или бар што више одуговлачи спровођење територијалних одлука Берлинског уговора погодовала је Албанска (Призренска) лига која је формирана 10. јуна 1878. године у Призрену (Храбак 1998: 329) и њени политички планови, тако што су јој служили као добар изговор за све опструкције одлука Берлинског уговора које ће у наредном периоду чинити. Наиме, Порта ће стално уверавати представнике европских сила да она искрено настоји да се испоштују одлуке Берлинског уговора, али је у томе спрема нарасти албански покрет (Ражнатовић 1979: 99; Бакић 2017: 51–52).

Како због дужег одуговлачења Османског царства у решавању овог проблема до предаје Плава и Гусиња Црној Гори није дошло, представник Порте, министар иностраних дела Савас-паша и дипломатски представник Црне Горе у Цариграду

* Научни сарадник, ORCID 0009-0002-5229-2503, v.dedovic@hotmail.com

Гавро Вуковић, у присуству представника великих сила, потписали су у Цариграду 12. априла 1880. године меморандум о размени Плава и Гусиња за Груде, Хоте и мали део Кастрата (Ражнатовић 1973а: 50–51; Вуковић 1996: 376; Бакић 2017: 74–75). Међутим, Османско царство је наставило са одуговлачењем и ове прихваћене обавезе, па су велике силе дошле до закључка да треба активирати ранији предлог по коме би се за Плав и Гусиње Црној Гори уступио Улцињ са приморским појасом до Бојане и одређеном територијом у залеђу (Ражнатовић 1979: 256–258, 307; Бакић 2017: 87). Притисци на Порту резултирали су тако што је 25. новембра 1880. године у Кући потписан споразум између Црне Горе и Османског царства о примопредаји Улциња. Тако су, услед отпора Порте и Албанске лиге подржаних од стране Аустроугарске, Плав и Гусиње остали у саставу Османског царства, а у замену за њих Црна Гора је добила Улцињ са обалом до Бојане и одређеном територијом у залеђу (*Глас Црнојорца*, 30. август 1880: 1; Ражнатовић, 1973а: 35–36; Ражнатовић 1973б: 322–338; Ражнатовић 1982: 60; Вукић 1929: 92–93, 107–108; Јовановић 2001: 250–252).

После низа састанака међудржавне комисије за разграничење (Ражнатовић 1994: 26–27), почео је и рад на обележавању границе на терену, који је ишао јако споро. Због таквих компликација на терену тек у првој половини августа 1887. године коначно су постављени знаци дуж целе до тада необележене границе између Црне Горе и Османског царства (Ражнатовић 1995: 19–21).¹ Погранични сукоби, који ће се дешавати на сектору Плава и Гусиња од успостављања граничне линије па све до Првог балканског рата, показале њену нелогичност и нефункционалност. Насиља и зулуми над православним становништвом пограничних области су толико учествовали да скоро није било дана а да не буде убијен неки Србин. Граничари Османског царства често су пуцали са караула на погранично православно становништво, чиме је оно било принуђено или да пружи оружани отпор или да се исељава.

Плашећи се још већих нереда, Османско царство је у лето 1912. године додатно појачало своје гарнизоне у Рожајама, Плаву, Гусињу и Беранама, као и посаде у караулама, које је повезивала телефонском линијом. Дуж границе је направило утврђења, укопало артиљерију и појачало кретање кордона (Ракочевић 1962: 509). Све је ово довело до честих и крупних инцидената дуж црногорско-турске североисточне граничне линије, у којима је било обостраних људских губитака, а онда и до привременог прекида дипломатских односа између Црне Горе и Османског царства (*Цетињски вјесник*, 25. септембар 1912: 1–2; Ракочевић 1962: 509–511; Станојевић 2020: 177–178).²

Развој догађаја утицао је на промену политике Црне Горе у односу на погранично становништво. Она од њега више није тражила лојалност у односу са турским властима, како би успоставила а потом и одржавала добросуседске односе са Османским царством. Напротив, она му доставља оружје, шаље своје људе да потајно организују војне јединице и инсценирају сукобе. Ово показује да је Црна Гора озбиљно рачунала на одзив и помоћ пограничног становништва у рату против

1 МЦ, ПР, док. бр. 8, Руски посланик на Цетињу Аргиропуло – Гирсу, Цетиње, 7/19. јула 1887; МЦ, ПР, док. бр. 11, Аргиропуло – Гирсу, Цетиње, 23. августа/4. септембра 1887.

2 ДАС, МИДС 1912, ПО, фас. IV, Д-1, пов. бр. 1292, М. Гавриловић – Ј. Јовановићу, 25. јула 1912.

Османског царства. Устанак у Доњим Васојевићима који је почео 12. августа 1912. године³ и многи други догађаји дуж црногорско-турске границе, били су наговештај да би могло доћи до рата на Балкану, који није био по жељи не само Османском царству него ни европским силама. Став европских сила био је да се заведе ред и остане *status quo*.

Није само Црна Гора у датом историјском тренутку видела своју шансу и могућност да одлучном акцијом доврши ослобођење својих сународника, него су ту могућност виделе и остале балканске државе – Србија, Грчка и Бугарска. Балканске државе увиђају да само заједничким деловањем могу остварити своје планове за ослобођење својих територија од Турске (Станојевић 2020: 179–180). Сви покушаји великих сила да балканске државе одврате од рата остали су без успеха (Стојић 2016: 395, 399–401).⁴

Пошто је склапање Балканског савеза постало извесно, Црна Гора је још у току лета 1912. године објавила делимичну мобилизацију својих граничних батаљона,⁵ а 1. октобра објавила је мобилизацију целокупне војске (*Илусијрована рајна хроника*, 18. (31) октобра 1912: 3; Станојевић, 2020: 280). На седници Ратног савета, која је одржана 3. октобра на Цетињу, израђен је и усвојен план за рат против Османског царства. На основу тог плана извршен је распоред и груписање црногорске војске. У складу са постављеним циљевима рата, према северној и североисточној граници Црне Горе требало је да дејствује Источни одред, јачине 12.600 војника и 32 топа. За команданта на овог одреда одређен је сердар Јанко Вукотић. Укупна јачина црногорске војске износила је 35.600 војника, 106 топова и 12 митраљеца (Ђуришић 1960: 60–63; Ракочевић 1994: 247–248; Дедовић 2022: 151).

Након успешно извршене мобилизације, материјалног обезбеђења војске и усвајања ратног плана, црногорска влада је 8. октобра објавила рат Турској.⁶ И Османско царство је 1. октобра објавило општу мобилизацију којом је био обухваћен и хришћански живаљ, али се он нерадо одазивао. Војска Османског царства, која је упућена према Црној Гори, имала је 28.450 војника са 150 топова и 32 митраљеца. Била је подељена у две групе – скадарску и санџачко-метохијску. Њом је командовао генерал Махмут Хајерет-паша Тиранли, чији се штаб налазио у Пећи. С обзиром на предмет нашег излагања, даљу пажњу посветићемо санџачко-метохијској групацији османске војске, која је имала двадесет батаљона пешадије, три митраљеске чете, 12 брзометних топова, 22 са обичном ватром и 14 застарелих топова.

3 О устанку у Беранској кази (Доњим Васојевићима), припремама Црне Горе за Први балкански рат, формирању Балканског савеза и ослобођењу Берана опширније смо писали у раду „Устанак у Доњим Васојевићима и ослобођење Берана 1912. године“ (в. избор литературе).

4 ДСПКС, књ. IV, св. 4/II, док. 1313: 171–172.

5 Када је 12. августа почео општенародни устанак у Доњим Васојевићима, командант Васојевићке бригаде Радомир Вешовић је одмах наредио мобилизацију своје бригаде и послао доњовасојевићким борцима у помоћ Трепачко-шекуларски, Љеворечки, Краљски и Андријевички батаљон. Полимски и Велички батаљон остали су у својим местима како би спречили евентуални упад албанског башибозука преко Чакора (Дедовић 2004: 115–118; Дедовић 2022: 155).

6 О овоме постоји бројна литература, извештаји штампе и архивска грађа (в. Дедовић 2022: 152, ф.н 26, 29, 30).

Тако је она имала бројну предност над Источним одредом црногорске војске, нарочито у артиљерији. Овом групацијом командовао је бригадни генерал Хавид-паша, командант 21. Ђаковичке дивизије. Када су почела ратна дејства, овој групацији су се придружиле јединице арнаутског башибозука из плавогусињског краја, Ругове, Пећке и Ђаковичке нахије, које су предводили Риза-бег Ђаковац, Бајрам Џур, Асим-бег Махмутбеговић и други. Тако се бројна предност санџачко-метохијске групације још више повећавала у односу на Источни одред црногорске војске (Ђуришић 1960: 70; Милошевић 1972, 303–304; Ракочевић 1994: 248; Јоксимовић 1997а: 215–216; Дедовић 2022: 152–153).

На седници Ратног савета формиран је Источни одред црногорске војске од бораца из састава Четврте дивизије,⁷ са седиштем у Колашину, Дурмиторске бригаде из Треће дивизије, чије је седиште у Никшићу.⁸ Према усвојеном ратном плану, Источни одред је имао задатак да штити границу од Челебића и Левер Таре до Виситора и Мокре и тако обезбеди дејства Зетског одреда од Подгорице у правцу Скадра, и да у погодном моменту, ако командант Одреда оцени да за то постоје услови, предузме офанзиву у Санџаку, Горњем Полимљу и Метохији. До 8. октобра Одред је запосео све главне прилазе граници (Јоксимовић 1997а: 218; Дедовић 2022: 151).

Командант Источног одреда црногорске војске донео је одлуку да са главнином снага⁹ наступа правцем Колашин – Мојковац – Бијело Поље – Беране.¹⁰ Офанзива је почела 9. октобра, када је главнина Одреда у снажном нападу ослободила

7 Састав Четврте дивизије, чији је командант био бригадир Јанко Вукотић, чиниле су: Колашинска бригада, чији је командант био командир Милош Меденица, у саставу – шест батаљона пешадије, једна браска спорометна батерија од четири топа италијанског порекла 75 мм и коморски батаљон; Горњовасојевићка бригада, чији је командант био командир Радомир Вешовић, коју су сачињавали шест батаљона пешадије, једна браска спорометна батерија од четири Крупова топа 75 мм и коморски батаљон; Дивизијска артиљерија: два пољска брзометна топа 76 мм руског порекла, четири пољска спорометна топа 87 мм италијанског порекла и четири пољска спорометна мерзера 150 мм руског порекла. У састав дивизије улазили су још и: Митраљеско одељење, Извиђачка и Пионирска чета (Ђуришић 1960: 63–69; Јоксимовић 1997а: 164–165).

8 На основу Закона о устројству војске из 1910. године у Црној Гори су до почетка Балканских ратова формиране четири дивизије са седиштима на Цетињу, у Подгорици, Никшићу и Колашину, 11 бригада пешадијских, 52 батаљона, око 30 батерија, 2 митраљеске чете са око 12 митраљеза, 4 чете извиђача, 4 чете пионира, према чему је укупна јачина војске износила око 35.000 људи, 125 топова и 12 митраљеза. Одмах на почетку рата наручено је у Берлину још 50 митраљеза. Најбоље пушке биле су „московке“ којима је била наоружана само активна војска прве класе, док је војска друге класе била наоружана старим Верндловим пушкама, а у магацинима било је и старих „берданки“. Артиљерија се састојала од оруђа разних модела, већином италијанских и руских и нешто мало Крупових (*Правда*, 7. новембар 1937: 15).

9 Без језерско-шаранског батаљона из Дурмиторске бригаде, који је са добровољачким прекотарским батаљоном продирао ка Пљевљима (Киковић 2021: 27).

10 Да се крене овим правцем велико охрабрење уливала је и Васојевићка бригада, која је имала наређење да се концентрише у рејону Андријевице, што ближе граници према Плаву и Чакору. Тако је она представљала десно крило борбеног поретка Одреда, а уједно је и обезбеђивала бок и позадину главних црногорских снага код Скадра. Уз то, имало се у виду да ће мање снаге Одреда морати да дејствују у правцу Пљеваља, ради овладавања делом Санџака северно од Шаховића, а уједно и као заштита левог бока главних снага (Ђуришић 1960: 159–161; Јоксимовић 1997а: 218–219).

Мојковац (*Глас Црнојорца*, 29. септембар 1912: 1). Једанаестог октобра око 16 часова јединице Источног одреда црногорске војске су ослободиле и Бијело Поље (*Полијика*, 1. октобар 1912: 2; *Полијика*, 2. октобар 1912: 2; *Илустрирана рајина хроника*, 1. (14) новембра 1912: 18–19). Одмах после уласка црногорске војске у Бијело Поље, бригадиру Јанку Вукотићу стизале су вести да се велика турска војска из Пећке нахије креће ка Беранама, а четири табора са осам топова „оће ка Гусињу – да на Васојевиће ударе“. Дакле, постојала је опасност да Турци не нагомилају знатне снаге око Гусиња и Плава и покушају продор преко Андријевице у унутрашњост Црне Горе. У том случају не би била угрожена само сигурност главнине Источног одреда, већ би се могла довести у питање и сигурност црногорског Зетског одреда који је из правца Подгорице наступао према Скадру (Ђуришић 1960: 159–161; Милошевић 1972: 322). Командант одреда Ј. Вукотић 12. октобра наредио је бригадиру Л. Војводићу да пошаље у помоћ око 1000 војника Васојевићкој бригади, а њеном командиру Р. Вешовићу поручио: „Утврђуј добро положај на сваку страну те се држи у њима ако сила дође. Ја ћу хитати али брже не могу“ (Милошевић 1972: 322–323).

Османска војска је 12. октобра направила продор од Плава у правцу Мурине. Међутим, када је стање у пределу Плава и Гусиња изгледало критично, сутрадан, 13. октобра, неочекивано је дошло до преокрета. Васојевићка бригада, под командом Р. Вешовића, уз снажну подршку артиљерије која јој је била послата као појачање из састава Треће дивизије, кренула је од Мурине у напад. Дејствујући енергично борци Васојевићке бригаде порушили су и спалили више непријатељских кула и утврђења око Пенића, Брезојевица, Новшића и Велике и тако преузели стратегијске тачке око Плава и Гусиња, чиме је затворен пролаз османској војсци у Лимску долину (*Глас Црнојорца*, 6. октобар 1912: 2; *Полијика*, 3. октобар 1912: 2).

Овај успех Васојевићке бригаде обрадовао је бригадира Вукотића. Он је бригади честитао на успеху а њеном команданту Р. Вешовићу поручио: „Утврди се, соколе, добро у Виситору и пази до нашег састанка...“. О успеху Васојевићке бригаде Вукотић је известио Врховну команду: „Вешовић је пак, мудро оперисао и заузео Виситор цио, те му се сада не бојим да дође десет хиљада Ламахије, што бит не може. Главни ми је чвор Беране у правцу којих се сјутра крећем“ (Дедовић 2022: 161).¹¹

Бригадир Л. Војводић обавестио је команданта Источног одреда Ј. Вукотића да у Беранама и околини има око 3000 редовне османске војске, а да се непријатељске јединице из правца Пећи и Рожаја стално прикупљају на Мокру, одакле се могу лако спустити у долину Лима и са леђа угрозити опсаду Берана, те да зато с нестрпљењем очекују долазак главнине Источног одреда. Ово је забринуло команданта Источног одреда бригадира Јанка Вукотића, па је наредио да се 14. октобра настави наступање Одред из Бијелог Поља ка Беранама, уз десну обалу Лима (Дедовић 2022: 162).

11 У овом делу текста који смо написали према нашем раду „Устанак у Доњим Васојевићима и ослобођење Берана 1912. године“ не наводимо изворе које смо тада користили, већ само наш рад.

Доњовасојевићки батаљони држали су у блокади Беране¹² како османска војска не би могла изаћи из града. До доласка главнине Источног одреда од Мојковца, они су непрестано водили борбе са османским гарнизоном. Покушавали су да заузму османска истурена утврђења на Тиврану и Јејевици, али неуспешно. У исто време Васојевићка бригада је успешно одолевала нападима и чувала заузете стратегијски важне положаје на Гребену, Виситору, Чакору¹³ и Мокрој планини и тако затварала пролаз Турцима и Албанцима према Плаву и Гусињу (Киковић 2021: 34).

После снажног дејства брдске батерије Источног одреда по истуреним османским утврђеним положајима на Тиврану и Јејевици, командант гарнизона у Беранама, Џемаил-беј, донео је одлуку да се у току ноћи између 15. и 16. октобра, тајно и без борбе, са војском извуче из града и одступе у правцу Рожаја и Пећи, остављајући велике количине хране, муниције и друге војне опреме и готово све тешко наоружање (Дедовић 2022: 165). Доњовасојевићко становништво је 16. октобра с великим одушевљењем дочекало борце Источног одреда црногорске војске. Истог дана бригадир Јанко Вукотић на великом народном скупу код Манастира прогласио је прикључење Доњих Васојевића Краљевини Црној Гори и формирао обласну управу и обласни суд у Беранама. Два дана касније (18. октобра) од шест доњовасојевићких батаљона званично је формирана Доњовасојевићка бригада. Имала је око 3200 бораца, а за њеног команданта је постављен Авро Џемовић, коме је додељен чин бригадира. Командантима батаљона додељени су чинови пешадијских командира, признајући им ранг и право с важношћу од 8. октобра. Од тада ова бригада улази у формацијски састав Источног одреда. Дотадашња Васојевићка бригада добија име Горњовасојевићка бригада. За успехе у дотадашњим борбама бригадир Јанко Вукотић одликован је у Беранама 17. октобра Обилића медаљом (Дедовић 2022: 166–169).

Док је главнина Источног одреда напредовала према Бијелом Пољу и Беранама, Васојевићка бригада свакодневно је водила тешке борбе на линији Мокра–Чакор–Плав–Гусиње, штитећи од евентуалног продора преко Андријевице и Колашина. Непријатељу су пристизала велика појачања башибозука из Пећи, Призрена, Ђаковице и северне Албаније. Тако су ојачане његове снаге око Плава

12 Шест батаљона у Доњим Васојевићима формирано је на територијалном принципу, по три од добровољаца са обе стране Лима, названих по селима из којих потичу њихови борци. На десној страни Лима формиран су: Полички батаљон којим је командовао Вукота Пантовић, Будимским Вуко Дабетић, Доњоржанничким Симо Чукић. На левој страни Лима формиран су: Бучичко-виницки, командант Мило Саичић; Лужачки, чији је командант био Маријан Вуковић и Горњоселски, којим је командовао Томаш Пешић. Бројно стање батаљона кретало се од 300 до 400 војника, што значи да су заједно имали око 2100 бораца (ДАЦГ, МИД 1912, док бр. 2016, Ј. Вукотић – краљу Николи, 5. октобар 1912). Батаљони су се делили на чете и водове. Батаљони и чете имали су барјакаре, који су носили црногорске ратне заставе (крсташ барјак) (Пејовић 1973: 158; Ракочевећ 1962: 514–515; Јоксимовић 1997а: 174–175). Црногорска влада је за команданта устаничких доњовасојевићких батаљона и опсаде Берана одредила бригадира Лакића Војводића, који је 8. октобра из Трепче прешао у Винацку, где је преузео команду над устаничком војском (Јоксимовић 1997б: 101; Дедовић 2004: 31).

13 На Чакору су положаје држали припадници Величког батаљона (Чакорска чета и Иванпољска чета), и Трепачко-шекуларског батаљон (Трепачка чета). У борбама на Чакору од 8. до 18. октобра 1912. године погинула су 3 бораца (Киковић 2021: 46–71).

и Гусиња, где су се већ налазили по злу познати Риза-бег, Бајрам Џур и Зефир Бињак „са свом њиховом тевабијом“ (Ратковић и др. 1972: 190; Милошевић 1972: 337).¹⁴ Међутим, бригада се чврсто држала на својим положајима и није дозволила непријатељу да је угрози. Поред тога, она је добила задатак да поруши османска гранична утврђења „по Мокрој, Чакору и Планиници“. Зато је командант бригаде, командир Р. Вешовић, организовао напад на планину Гребен,¹⁵ а затим на Виситор,¹⁶ ломећи отпор једне по једне турске карауле, тако да је до 14. октобра заузео све истакнуте положаје пред Плавом и Гусињом. Батаљони Васојевићке бригаде 15. октобра изашли су на Сјекирицу и наставили даље продоре ка Мокри без државања. Снаге Османског царства су тога дана покушале да задрже наступање батаљона Горњовасојевићке бригаде на Приједолу и Шекулару, али без успеха. Борци Васојевићке бригаде рано изјутра 16. октобра предузели су напад на планину Мокру.¹⁷ Османска војска је имала јаке отпорне тачке око граничних караула на Кукаљском врху, Планиници, Ваганици и још неким узвишењима. Тога дана, после низа јуриша Васојевићке бригаде, око 19. часова пала је и последња турска караула на Кукаљском врху. Борци Васојевићке бригаде запалили су све три заузете непријатељске карауле на Мокрој планини, око којих су у току борби претрпели знатне губитке (*Полиџика*, 10. октобар 1912; 2; Ратковић и др. 1972: 190; Милошевић 1972: 346–347; Киковић 2021: 36).

Тога дана, увече, из Берана се видео велики одсјај ватре изнад Чакора, Мокре, Планинице, Језерског врха и Приједола што је командант Источног одреда, бригадир Јанко Вукотић протумачио да се на том простору воде тешке борбе. Плашећи се

14 ДАЦГ, МИД 1912, док бр. 2011, Р. Вешовић – Ј. Вукотићу, 4. октобар 1912; ДАЦГ, МИД 1912, док бр. 2016, Ј. Вукотић – краљу Николи, 5. октобар 1912.

15 У борбама на Гребену код Гусиња од 9. до 15. октобра 1912. године учествовали су следећи батаљони Васојевићке бригаде: Полимски батаљон (Зорићка чета), Андријевички батаљон (Доњокоњушка чета, Цеџунска чета, Ђуличка чета, Божићка чета, Бојовићка чета), Краљски батаљон (Забрдска чета, Горњокраљска чета, Доњокраљска, Барска чета, Слатинска чета), Трепачко-шекуларски батаљон (Трепачка чета) и Љеворечки батаљон (Слатачка чета, Ножичка чета, Лопатска чета). У тим борбама погинуо је 31 борац а рањена четири, који су након неколико дана умрли од задобијених рана (Киковић 2021: 46–71).

16 У борбама на Виситору од 12. до 14. октобра 1912. године учествовали су припадници следећих батаљона Васојевићке бригаде: Љеворечки батаљон (Слатачка чета и Верушка чета), Андријевички батаљон (Горњокоњушка чета), Трепачко-шекуларски батаљон (Ријечка чета, Трепачка чета и Лопатска чета) и Полимски батаљон (Улотска чета). У овим борбама на Виситору код Плава погинуло је 13 бораца а рањена три, који су након неколико дана умрли од задобијених рана (Киковић 1921: 46–71).

17 Тога дана у борбама на планини Мокра Горњовасојевићка бригада је имала четири убијена и 14 рањених војника (ДАЦГ, МИД 1912, док бр. 2023, Р. Вешовић – Ј. Вукотићу, 2. октобар 1912; ДАЦГ, МИД 1912, док бр. 2048, Ј. Вукотић – краљу Николи, 5. октобар 1912). Иначе, на Мокрој планини вођене су тешке борбе од 8. до 16. октобра 1912. године. У тим борбама учествовали су припадници следећих батаљона Горњовасојевићке бригаде: Краљски батаљон (Забрдска чета), Велички батаљон (Иван-пољска чета, Ваганичка чета, Чакорска чета), Трепачко-шекуларски батаљон (Трепачка чета, Мезгаљска чета, Орашка чета, Трешњевачка чета, Радмужићка чета, Ријечка чета), Краљски батаљон (Барска чета, Слатинска чета, Забрдска чета), Полимски батаљон (Зорићка чета и Грачаничка чета). У овим борбама из Горњовасојевићке бригаде погинуло је 38 бораца и тешко рањена два, који су након неколико дана умрли од задобијених рана (Киковић 2021: 46–71).

да много надмоћнији непријатељ не потисне Васојевићку бригаду са положаја око Плава и Гусиња, бригадир Вукотић је у току исте ноћи хитно послао преко Шекулара ка Мокрој Бучичко-виници и Горњоселски добровољачки батаљон, под командом Мила Саичића и Томаша Пешића (*Цейињски вјесник*, 5. октобра 1912: 1). Истовремено, командиру Васојевићке бригаде Р. Вешовићу је поручио: „Гледај држи се док ми дођемо, јер прије не можемо, војску сам подавио од умора“ (Милошевић 1972: 337). Сматрајући да је упућено појачање Васојевићкој бригади недовољно, бригадир Вукотић је сутрадан у правцу Плава упутио Горњоморачки и Планинско-пивски батаљон и једну брдску батерију под командом командира Мила Матановића, да преко Андријевице стигну на висове Зелетина (Ратковић и др. 1972: 190; Милошевић 1972: 337; Павловић 1923: 87).¹⁸

Васојевићка бригада од почетка рата водила је тешке борбе са османском војском и албанским башибозуком око истакнутих и тешко приступачних планинских ланаца високих и преко 2000 метара. Положаји османске војске који су, захваљујући раније успостављеној црногорско-турској граници, били распоређени у неправилном полукругу и на местима који су топографски доминирали свим прилазима Васојевићке бригаде из правца лимске котлине и потпуно је затварали. Планински венци Мокре, Чакора, Језерског врха, Виситора и Гребена стрмо окренути према Лимској долини представљају изванредну природну препреку за продор ка Метохији, Плаву и Гусињу. Предност положаја османске војске била је не само у томе што су се могли успешно бранити са много мањим војним снагама, већ и у томе што се са њих без великих тешкоћа могао предузети напад у првцу Андријевице и Матешева, од чега је у почетку рата и страховала команда Источног одреда. Као што смо раније навели, Турска је дуж граничне линије, на кулама, караулама и другим посадама имала велику војску. На почетку рата на овом делу црногорско-турске границе било је око 7000 војника Османског царства, а када им се придружио албански башибозук, број непријатељских војника нарастао је на преко 10.000 људи (Ђуришић 1960: 184; Милошевић 1972: 341). Имајући све ово у виду, командант Источног одреда Ј. Вукотић наредио је командиру Горњовасојевићке бригаде Р. Вешовићу да заузме најпогодније положаје од Мокре планине до Гребена и да не улази у борбе, осим ако турска војска не почне прва са нападима (Милошевић 1972: 341).

Пошто је била принуђена да напусти положаје у ширем рејону планине Мокре, османска војска се повукла врхом Ругове ка Чакору. Пошто се прикупила на Чакору, где су јој пристигла и појачања, османска војска је била решена да пружи најодлучнији отпор артиљеријом, митраљезима и другим оружјем, и да брани положаје по сваку цену, јер се падом Чакора, Планинице и Језерског врха отварао пут црногорској војсци за продор у Метохију (Милошевић 1972: 347).

Командант Васојевићке бригаде Р. Вешовић одлучио је да 16. октобра из Андријевице пребаци вод далекометних топова уз стрме падине Баља на положаје на Сјекирици. Терен је био врло стрм и непогодан, па су војници топове уз крајње напоре готово изнели на рукама. Наредне ноћи из Андријевице је почео

18 ДАЦГ, МИД 1912, док бр. 2014, Ј. Вукотић – Р. Вешовић, 4. октобар 1912.

покрет пешадије, батерије брдских топова, батерије пољских топова, митраљеског одељења и вода извиђача, који су распоређени на простору од села Пешића до планине Гребена.

И поред наређења од стране бригадира Вукотића да се заустави на заузетим положајима и „не излаже погибији“ до пристизања главнине Источног одреда од Берана, командант Вешовић је одлучио да са својом бригадом 17. октобра нападне положаје османске војске на Чакору, Равном брду и Језерском врху. Напад је почео рано изјутра дејством артиљерије. Нешто касније пешадијске јединице почеле су да подилазе нападнутим положајима. Много бројнији непријатељ пружао је одлучан отпор, али борци Горњовасојевићке бригаде нису престајали са нападима. Артиљеријске гранате изазвале су пожар у караулама на Планиници и Чакору, у којима су уништене залихе непријатељског бојевог материјала. То је на борце османске војске неповољно деловало, али су се и даље упорно бранили. У току жестоке борбе на овом сектору фронта пристигао је бучичко-виницки батаљон и снажно напао десни непријатељски бок. Укљештена и збуњена појавом бучичко-виницког батаљона, османска војска напушта положаје око Чакора и одступа у правцу Дијела и Јечмишта (*Цейишњски вјесник*, 31. октобра 1912: 1–2; Милошевић 1972: 347–348; Јоксимовић 1997а: 232–233).

Охрабрен постигнутим успесима претходних дана, командант Вешовић је наредио да се и сутрадан (18. октобра) настави са нападима на преостале положаје османске војске од Чакора до Плава: Ђевојачки крш, Црвени крш, Шабову главу, Језерски врх и Јечмиште. Турци су се „најупорније бранили“, али после низа јуриша Горњовасојевићких батаљона који су се ређали до ноћи, ипак су били разбијени и савладани. Напустили су своје положаје и повукли се ка Плаву. Но, тада су схватили да више не могу бранити ни Плав, па су се у групама и великом нeredу разбежали преко Бабиног поља и Јеленка ка планини Богићевици, у правцу Метохије (*Глас Црнојорца*, 11. октобар 1912: 1). Охрабрени овим успесима, борци Васојевићке бригаде били су спремни да исте ноћи изврше напад на Плав. Међутим, командант Вешовић је наредио својим борцима да остану на заузетим положајима, јер је имао намеру да у ноћи између 18. и 19. октобра позове становништво Плава на предају. Он је о томе обавестио и команданта Источног одреда Јанка Вукотића, нагласивши да ако „не хтједну да се предају“ он ће их „сјутра напасти“ (Ратковић и др. 1972: 190; Милошевић, 1972: 348; Јоксимовић, 1997а: 232–233).

Док су се водиле борбе око Чакора, делови Горњовасојевићке бригаде који су остављени са задатком да држе положаје на линији од Гребена преко Виситора до Новшића, успели су да ослободе Брезојевицу, коју су војници Османског царства три дана пре тога попалили, и да потисну непријатеља све до Лима и Грнчара. Тако је Горњовасојевићка бригада овладала новим положајима, натеравши непријатеља да се повуче у Плав и Гусиње. Командант бригаде Р. Вешовић понудио је старешини Плава и Гусиња Асу Феровићу „да се мирно поклати црногорском оружју у року од 16 сахати, у противном случају искусиће горке пошљедице свога гријеха“ (*Цейишњски вјесник*, 31. октобра 1912: 1–2).

Пошто су закључили да не могу више бранити ни Плав, око хиљаду низама и 2, 3 хиљаде башибозука, махом Албанаца повукли су се 18. октобра увече преко

Бабиног Поља ка планини Богићевици. Са њима је побегао и старешина Плава и Гусиња Асо Феровић, познати арнаутски црвак, који је за време арнаутског устанка с Исом Бољетинцом био у Црној Гори. Сутрадан, 19. октобра око 10 часова, Горњовасојевићка бригада је, после незнатне борбе, ушла у ову варошицу (*Глас Црнојорца*, 11. октобар 1912: 1; *Цетињски вјесник*, 8. октобра 1912: 1; *Цетињски вјесник*, 10. октобра 1912:1).

Истога дана у Плав је стигла делегација Гусињана, која је изјавила да се посада Гусиња више неће супротстављати црногорској војсци, већ је спремна да положи оружје. Сутрадан је Горњовасојевићка бригада, без борбе, ушла у Гусиње. Готово сви становници Гусиња

„осим малог броја чиновништва који по примјеру Феровића, Риза бега и других бијаху напустили Гусиње, на уласку у варош са хљебом и соли дочекаше победоносну црногорску војску. Тако Гусиње бијаше 7. ов. мјесеца у 11 ½ прије подне слободна црногорска варош, те се на крововима државних надлештава лепршаше црногорска заставица... Топовска јека турске касарне и весела пјесма црногорске војске, загрлене са браћом гусињских Срба хориле се кроз гусињске улице, уз громогласне узвике: Живио краљ!“ (*Цетињски вјесник*, 31. октобра 1912: 1–2).

Успех црногорске војске током ослобођења Плава и Гусиња изазвао је „неописиво одушевљење и радост“ у српској војсци и целом српском народу (*Полиџика*, 9. октобар 1912: 2).¹⁹ „Заузети Плав броји 200–300 кућа, а Гусиње 400–450 кућа. Становници су махом Турци и Арнаути“ (*Цетињски вјесник*, 10. октобра 1912: 1).

За пад Плава и Гусиња командант Источног одреда Ј. Вукотић је сазнао тек касно пред вече 20. октобра, по доласку са главнином одреда на Приједол. Одушевљен тим великим успехом Горњовасојевићке бригаде, упутио је честитке њеном команданту и борцима. „Из свега ти срца честитам, теби и подручној ти храброј војсци до сада постигнути успех, и грлим и капу скидам свакојеме Васојевићу“ између осталог стајало је у честитки. О томе и о борбама око Чакора обавестио је краља Николу. „Од почетка па до уласка у Плав и Гусиње бригада Васојевићка заједно са својим командантом Вешовићем, понашала се храбрије се могло није и заслужије сваку хвалу“, написао је у извештају командат Вукотић (Ратковић и др. 1972: 191; Милошевић 1972: 350; Јоксимовић 1997а: 235).

У току борби у околини плава и Гусиња које су трајале једанаест дана, Горњовасојевићка бригада је доживела велике губитке – 79 убијених и 214 рањених војника и официра (Милошевић 1972: 349). Ти губици јесу били велики, али су и постигнути успеси били веома значајни. Бригада је успела да за релативно кратко време победи и протера много бројније непријатеља, да заузме све стратешки важне положаје који деле Горње полимље од Метохије и да отвори пут за продор према Пећи и Дечанима. Тако је својим успесима Горњовасојевићка бригада

¹⁹ Видети још: *Полиџика*, 8. октобар 1912: 2; *Полиџика*, 10. октобар 1912: 2; *Глас Црнојорца*, 11. октобар 1912: 2; Ратковић–Ђ 1972: 191; Милошевић 1972: 349; Јоксимовић 1997а: 233.

не само осигурала бок и позадину главнине Источног одреда, што јој је био дати задатак на по почетку рата, него је тај основни задатак знатно превазишла и отворила пут за даље надирање ка Метохији. Победа Горњовасојевићке бригаде и продор главнине Источног одреда имали су и у моралном и у оперативном погледу велики значај, јер су исто време наступале Трећа српска армија ка Приштини, а Јаворска бригада и Ибарска војска у Санчаку. Активностима Треће српске армије слабила је одбрамбена моћ османских снага пред фронтом Источног одреда, а Јаворска бригада и ибарска војска угрожавале су бок и позадину ових снага и, истовремено, штитиле бок и позадину Источног одреда (Ратковић и др. 1972: 191).

На позив Вешовића, бригадир Вукотић је са личном пратњом дошао са Приједола у Гусиње, 21. октобра у послеподневним часовима. Био је веома задовољан затеченим стањем и привременим мерама које је командир Вешовић спровео на ослобођеном подручју. О овој посети обавестио је краља Николу, истичући да у Плаву и Гусињу владају „ред и мир као на Ријеку Црнојевића“. Сутрадан, 22. октобра, он је по узору на црногорску администрацију именовао обласну управу и обласни суд за Плавогусињски округ, као и општинске управе и полицијске власти у Плаву и Гусињу (Милошевић 1972: 352).

Док се бригадир Вукотић налазио у посети команднту Горњовасојевићке бригаде Радомиру Вешовићу, 22. октобра око 12 часова, изненада је уследио јак напад османских снага под командом команданта ђаковичке низамске дивизије Џавид-паше по целом фронту Одреда од Џмиљевице до Бабина Поља, са тежиштем на положаје Мокре планине и Чакора. Оне су заузеле неке важне положаје на планини Џмиљевици и Бабином пољу, а угрозиле и Чакор.²⁰ Међутим, на овај неочекивани турски напад брзо је и одлучно реаговао бригадир војвода Лакић Војводић, који је замењивао одсутног команданта одреда. У борбу је увео све расположиве снаге одреда и до ноћи успео да заустави даљи продор Турака. Касно пред вече, док је борба још трајала, стигао је из Гусиња на Мокру бригадир Вукотић, изненађен оним што се догодило у време његовог одсуства. Пошто је о свему детаљно информисан, решио је да рано сутрадан (23. октобра) нападне непријатеља на свим положајима око Чакора и Мокре и одбаци га низ Ругову ка Пећи. Иако је непријатељ био много бројнији и на положајима који су му одговарали, бригадир Вукотић је оценио да располаже довољним снагама за успешно извођење напада и протеривање непријатеља ка Пећи (*Глас Црнојорца*, 13. октобар 1912: 3; *Глас Црнојорца*, 20. октобар 1912: 1; Милошевић 1972: 354–355).

„Бригадир Ј. Вукотић при повратку, послје заузећа Гусиња, на Мокрој је нашао скоро цијелу бригаду колашинску ангажовану у борби око Чакора, Ваганице и Планинице, јер Турци бијаху заузели Планиницу и на њу изнијели топове, чији су шрапнели падали под Великом. У исто вријеме турска војска је покушавала

20 Осећајући директну опасност за своје снаге у Метохији, Џавид-паша је, да би обезбедио време за њихово повлачење, предузео противнапад према Источном одреду. За то је ангажовао своју 21. низамску дивизију и пет батаљона Призренске редифске дивизије, артиљерију и масу башибозука. Главнину ових снага повео је сам из Пећи Руговском клисуром ка Чакору, док је помоћне снаге упутио преко Богићевице, ка Бабином пољу и Плаву (Ратковић и др. 1972: 191).

заобићи на Мокрој дурмиторску бригаду под бригадиром Хацићем. На то је он са колашинском бригадом ударио на Планиницу, а с дурмиторском бригадом Глођи-ју, на Влајково Брдо“ (*Цетињски вјесник*, 15. октобра 1912: 1).

У снажној борби која се развила на тим положајима, а која је трајала до пред вече, османска војска није могла издржати, па су морали напуштати положаје и одступити низ Ругову. Њиховој деморализацији, између осталог, допринело је и сазнање о рањавању команданта ђаковичке дивизије Џавид-паше на Чакору (*Глас Црнојорца*, 20. октобар 1912: 2). Црногорска војска је овладала Горњом Руговом и попалила сва села у њој, а османска војска је у нeredу наставила одступање ка Пећи „оставивши путевима и на положајима силу својих мртвих и разног ратног материјала“. Бригадир Вукотић се са својом војском спустио у Доњу Ругову и наставио пут Пећи. Губици у овом делу Источног одреда у борбама на Чакору и Ругови били су 6 мртвих и 49 лакше рањених (*Глас Црнојорца*, 13. октобар 1912: 3; *Цетињски вјесник*, 15. октобра 1912: 1; *Цетињски вјесник*, 17. октобра 1912: 1). После губитка положаја изнад Ругове, Џавид-паша је наредио да његова војска одступи према Пећи, остављајући незнатне делове у Доњој Ругови.²¹

Међутим, црногорска војска ову изузено повољну ситуацију, каква јој се нудила није искористила за наступање ка Пећи. Није ни могао, јер су се још увек на десном крилу одреда према Горњовасојевићкој и левом према Доњовасојевићкој бригади налазиле јаке непријатељске снаге. Зато је на достигнутим линијама ваљало сачекати да се и на крилима одреда рашчисти ситуација па тек да се са целокупним снагама крене у ослобођење Метохије. Сламањем турске одбране на граничним положајима и у Горњој Ругови створили су се повољни услови да се фронт даље помери и прошири, а крила боље обезбеде. Тек тада је командант одреда могао да нареди да Доњовасојевићка бригада са три чете Колашинског батаљона и водом брдских топова иде на Рожаје и Горњи Бихор и да преко Пакљена и Штедима избије у рејон Црног Врха северно од Пећи (*Глас Црнојорца*, 20. октобар 1912: 1). Исто тако Горњовасојевићка бригада имала је „како зна“ да осигура десно крило. При томе бригадир Вукотић наредио је бригадиру Вешовићу да се не излаже опасности и спушта у метохијску равницу док „не би чуо да сам ја сашао у Патријаршију“. Краљски и Велички батаљон имали су да се равнају према наступању главнине, обезбеђујући десни бок и одржавајући везу са матичном бригадом (Милошевић 1972: 357).

21 Од османских снага у Ругови су се само задржали редифи и башибозук. Међутим, Руговску клисуру су могле да бране мање снаге. Командант Вукотић није имао сигурних података о непријатељу па је наступао врло обазриво. Низ Ругову кретала се само главнина Источног одреда (Колашинска и Дурмиторска бригада), док су васојевићке бригаде које су штитиле крила одреда (Доњовасојевићка наступајући преко Рожаја ка Пећи, а Горњовасојевићка преко Богдјевице ка Дечанима) касниле у кретању. Горњовасојевићка бригада се задржала чистећи околину Гусиња, а Доњовасојевићка (Беранска) бригада оклевала је с нападом на положај Рожаје. Из тог разлога и главнина Источног одреда је споро наступала низ Ругову. То је дало повода, нарочито аустроугарској штампи да пише о црногорским неуспесима (Ратковић и др. 1972: 191).

Извршавајући наредбу, Доњовасојевићка бригада, без Горњоселског батаљона, који је касније стигао, 24. октобра кренула је у правцу Рожаја и до ноћи стигла у Мокри До под Џмиљевицом. У току ноћи су јој се придружиле и три чете Колашинског батаљона са водом топова које су биле одређене да дејствују у саставу ове бригаде. Одатле је рано сутрадан наставила са напредовањем и до 13 часова била у близини Рожаја. Ту је командант бригаде Авро Цемовић обавештен да су шест села у Горњем Бихору и три у непосредној близини Рожаја, као и један део османске војске, спремни да се предају и положе оружје. Једино се и даље колебао аскерски командант Рожаја, кога су подржавала и нека села са леве обале Ибра. У међувремену се пронео глас да Рожајама стиже помоћ од Пећи, па је османска војска одбила да се преда.

Пошто су разоружали становништво села Горњег Бихора, борци Доњовасојевићке бригаде су тек сутрадан кренули на Рожаје. „Но кад је с војском пред саму ноћ био на уласку у варош, турска редовна војска, које, каже, да је било три табора са једном батеријом топова, дочекала је нашу војску из положаја с десне обале Ибра паљбом“. Но, и поред тога бригада је успела 26. октобра да одбаци непријатеља и ослободи Рожаје и сва насеља лево од Ибра (*Цетињски вјесник*, 17. октобра 1912: 1; *Глас Црнојорца*, 20. октобар 1912, 1; Ратковић и др. 1972: 191; Милошевић 1972: 358).

Иако је бригадир Авро Цемовић по уласку у Рожаје сазнао од мештана да испред себе има око осам табора редовне османске војске и башибозука, он је по наређењу команданта одреда морао да што пре продире ка Пећи. У Вукотићевом наређењу стајало је:

„Ја напријед не могу док ти не наступиш преко Штедима у правцу на Паклен, те остадох са ово војске у Ругову да се свијет мора чудити. Сјутра се надам до подне да те видим на Штедим. Немој се задржавати док не покориш села Рожајске нахије, она ће сама по себе пасти чим Пећ падне него продри к Пећи часа немој почасити“ (Милошевић 1972: 359).

Пошто се Горњоселски батаљон задржао у Рожајама са задатком да успоставља ред и разоружава муслиманско становништво, Авро Цемовић је са бригадом истог дана наставио пут у правцу Штедима и Жлијеба, где је стигла сутрадан, 27. октобра око 10 часова. Овим је Доњовасојевићка бригада олакшала рад главнине Источног одреда која је постепено наступала низ Ругову ка Пећи (*Глас Црнојорца*, 20. октобар 1912: 1; *Цетињски вјесник*, 19. октобра 1912: 1).

Ослобођењем Берана, Плава, Гусиња и Рожаја, Црна Гора је успела упорном борбом, како локалног становништва тако и њене регуларне војске и дипломатије, да поврати територије у Горњем Полимљу и горњем току реке Ибра које је ослободила у Васојевићком устанку и црногорско-турском рату од 1875. до 1878. године, а које су јој одлукама великих сила на Берлинском конгресу одузете. Учешћем у борбама у саставу Источног одреда црногорске војске, немерљив допринос великом успеху Црне Горе дали су борци Васојевићке (Горњовасојевићке) и Доњовасојевићке бригаде, као и цело православно становништво Горњег Полимља. Према подацима које наводи историчар Горан Киковић са подручја

Васојевића у Првом балканском рату погинуло је 11 официра и 401 подофицир и војник, док је рањено 1.080 бораца (Киковић 2021: 40).

Даље наступање црногорске војске и ослобођење Пећи и Ђаковице биће предмет нашег посебног рада.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Државни архив Србије (=ДАС)
 Министарство иностраних дјела Србије (=МИДС)
 Државни архив Црне Горе (=ДАЦГ)
 Министарство иностраних дјела (=МИД)
 Музеј Цетиње (=МЦ)
 Архивски фонд Приновљени рукописи (=ПР)

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Алексић Пејковић, Џамбазовски 2009: Љиљана Алексић Пејковић, Климент Џамбазовски. *Документи о сјољној полицији Краљевине Србије 1903–1914*. Књ. IV, св. 4/II, Београд: Српска академија наука и уметности (=ДСПКС, књ. IV, св. 4/II, док. 1313, 171–172).

ЛИТЕРАТУРА

- Бакић 2017: Дарко А. Бакић. *Политика Црне Горе према Османском царству од Берлинској конференцији до Првој балканској ратној*. Докторски рад, Београд: Факултет политичких наука.
- Вукић 1929: Јово Вукић. *Плавско-Гусињска афера и ослобођење Улциња 1880. године*. Сарајево.
- Вуковић 1996: Гавро Вуковић. *Мемоари*, том III. Цетиње: Обод; Београд: Култура.
- Дедовић 2004: Вукашин Дедовић. *Буне у Васојевићима крајем 19. и почетком 20. века*. Необјављени магистарски рад, Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Дедовић 2022: Вукашин Дедовић. „Устанак у Доњим Васојевићима и ослобођење Берања 1912. године“. *Српске студије*, 13, 145–172.
- Ђуришић 1960: Митар Ђуришић. *Први Балкански рат 1912–1913*. Књ. III. Београд: Историјски институт Југословенске народне армије.
- Јовановић 2001: Јагош Јовановић. *Историја Црне Горе*. Подгорица: ЦИД.
- Јоксимовић 1997а: Миодраг С. Јоксимовић. *Народна војска Васојевића (1858–1918)*. Андријевица: Ступови.
- Јоксимовић 1997б: Миодраг С. Јоксимовић. *Војвода Лакић Војводић као војни стравитељ*. Андријевица: Ступови.
- Киковић 2021: Горан С. Киковић. *Васојевићке бригаде у Балканским ратовима и Првом светском рату (1912–1918)*. Берање: Удружење српских књижевника у отаџбини и расејању за Црну Гору.
- Милошевић 1972: Павле Милошевић. „Операције Источног одреда црногорске војске у Санџаку, Горњем Полимљу и Метохији 1912. године“. *Историјски записи*, књ. 29, св. 3–4, 279–382.
- Павловић 1923: Живко Павловић. *Ојска Скадра 1912–1913*. Београд.
- Ражнатовић 1973а: Новак Ражнатовић. „Покушај разграничења Црне Горе и Турске 1880. године путем компензације за Плав и Гусиње“. *Историјски записи*, књ. 30, св. 1–2, 33–71.
- Ражнатовић 1973б: Новак Ражнатовић. „Црна Гора на Берлинском конгресу“. *Историјски записи*, год. XXVI књ. 30, св. 3–4, 321–340.
- Ражнатовић 1979: Новак Ражнатовић. *Црна Гора и Берлински конгрес*. Титоград: Историјски институт; Цетиње: Обод.

- Ражнатовић 1994: Новак Ражнатовић. „Питање разграничења Црне Горе и Турске 1881–1883“. *Историјски записи*, бр. 3–4, 26–45.
- Ражнатовић 1995: Новак Ражнатовић. „Разграничење Црне Горе и Турске 1883–1887“. *Историјски записи*, бр. 2, 1–33.
- Ракочевић 1962: Новица Н. Ракочевић. „Стање на црногорско-турској граници уочи балканског рата (1908–1912)“. *Историјски записи*, књ. 15, св. 3–4, 485–515.
- Ракочевић 1994: Новица Ракочевић. „У предвечерје светског рата“. *Историја српског народа*, књ. VI-1, *Од Берлинског конгреса 1878. до уједињења 1918*. Ур. Андреј Митровић. Београд: Српска књижевна задруга, 232–259.
- Ратковић и др. 1972: Борислав Ратковић, Митар Ђуришић, Саво Скоко. *Србија и Црна Гора у балканским ратовима 1912–1913*. Београд: БИГЗ.
- Станојевић 2020: Саша Д. Станојевић. *Сиварање балканског савеза 1912*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини; Прокупље: Историјски архив Топлице; Народни музеј Топлице.
- Стојић 2016: Биљана Стојић. „Сазнања великих сила о стварању Балканског савеза 1912. године“. *Историјски часопис*, LXV, 385–402.
- Храбак 1998: Богумил Храбак. *Призренска арбанашка лига: 1878–1881*. Београд: аутор.

ПЕРИОДИКА

Глас Црногорца (Цетиње)
Илустрована рајина хроника (Нови Сад)
Полијтика (Београд)
Правда (Београд)
Цетињски вјесник (Цетиње)

Vukašin D. DEDOVIĆ

THE LIBERATION OF PLAV, GUSINJE AND ROŽAJE IN 1912

SUMMARY

Great powers decided that Turkey should renounce Plav and Gusinje with their surrounding to Montenegro. However, Turkey avoided to do this in many ways. To avoid all these complications at Montenegrinian – Turkish border great powers prepared a plan of compensating Plav and Gusinje for the territories on the East of Podgorica, including Albanian catholic tribes of Grude and Hote. Even though these territories for exchange were not valued neither for their area nor for quality of soil half the Plav-Gusinje area, Turkey continued to drag out to fulfill an obligation with the support of Austria – Hungary. In this situation great powers decided that the most suitable is to bring back to Montenegro, as a compensation for Plav and Gusinje, with the coast all the way to Bojana with a certain territory in the rear. The work of inter-state board for marking Montenegrinian – Turkish border was very slow so it will be done in summer in 1887.

Besides marking Montenegrinian – Turkish border, turbulent state in their North-East part will last until the First Balkan War. Being afraid of bigger riots Turkey reinforced their garrisons in Plav, Gusinje, Rožaje and Berane in 1912. Montenegro couldn't stay passive so it directly involved itself in the incidents. Montenegro sent an invitation to all Balkan states to start common actions against Turkish Empire. Montenegrinian government declared the war to Turkey on 8 October 1912. On the same day Eastern detachment, about 12600 soldiers and 32 cannons, under the command of Janko Vukotic, was directed toward Mojkovac, Bijelo Polje and Berane.

As major part of Eastern detachment made progress toward Berane, Vasojevic brigade led pitched battles on the line of Mokra – Cakor – Plav – Gusinje. Being afraid that superior enemy could expel Gornje vasojevic brigade from its position, brigadier general Vukotic directed major part of Eastern detachment towards Plav and Gusinje right after the liberation of Berane on 16 October. Donje Vasojevic brigade got the mission to break through Gornje Bihore towards Rozaje. Gornje Vasojevic brigade entered Plav on 19 October, and a day after in Gusinje. Even though the progress of Donje Vasojevic brigade did not go as planned it managed to reject the enemy and liberate Rozaje and all the settlements on the left bank of the Ibar until 26 October.

Keywords: Montenegro, Plav, Gusinje, Rozaje, Eastern detachment, Janko Vukotic, Gornje Vasojevic brigade, Donje Vasojevic brigade.